



**NOGIRONLIGI BO'LGAN BOLALARNING INKLYUZIV TA'LIM OLISH
HUQUQI: FRANSIYA VA O'ZBEKISTON TAJRIBASINING QIYOSIY-
HUQUQIY TAHLILI**

**The right of children with disabilities to inclusive education:
A comparative legal analysis of the experiences of France and Uzbekistan
Yakhshilikova Madina Nurmuhammad kizi**

The University of World Economy and Diplomacy Master student of the Faculty of
International law

madinayaxshilikova3@gmail.com

+99895 855 38 36

ANNOTATION

This article offers a comparative legal analysis of the mechanisms securing the right of children with disabilities to inclusive education in France and Uzbekistan, against the benchmark of Article 24 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) and the Committee's General Comment No 4. It sets out the international standard — the prohibition of exclusion and segregation, the distinction between integration and inclusion, reasonable accommodation, and the incompatibility of maintaining two parallel education systems — and, using the functional comparative method, contrasts France's well-developed école inclusive (the 2005 and 2019 laws, the Education Code, AESH support staff, ULIS units, and the individualized schooling plan) and its official statistics with Uzbekistan's emerging system. The study argues that constitutional and legislative recognition is necessary but insufficient, and advances five concrete proposals for reforming Uzbek legislation, including a default rule of enrolment in the neighborhood mainstream school, a human-support cadre and enforceable individualized plans, deinstitutionalization with early-intervention services, investment in teacher capacity and accessibility, and a reliable disaggregated data and monitoring system.

Keywords. Children with disabilities, inclusive education, right to education, CRPD article 24, General Comment No 4, reasonable accommodation, segregation, integration, inclusion.

Annotatsiya. Mazkur maqolada nogironligi bo'lgan bolalarning inklyuziv ta'lim olish huquqini ta'minlash mexanizmlari Fransiya va O'zbekiston misolida qiyosiy-huquqiy jihatdan tahlil qilinadi. Tahlilning me'yoriy me'zoni sifatida Nogironligi bo'lgan



shaxslar huquqlari to'g'risidagi konvensiyaning 24-moddasi hamda Nogironlar huquqlari bo'yicha qo'mita 4-son Umumiy izohi olinadi. Maqolada inklyuziv ta'limning xalqaro standarti – ajratish va segregatsiyaning taqiqlanishi, integratsiya va inklyuziyaning farqlanishi, asosli moslashtirish hamda ikki parallel ta'lim tizimining Konvensiyaga zidligi ochib beriladi. Funksional taqqoslash metodi asosida Fransiyaning “inklyuziv maktab” tizimi (2005 va 2019-yilgi qonunlar, ta'lim kodeksi, AESH yordamchilari, ULIS, individual ta'lim rejasi) va uning rasmiy statistikasi O'zbekistonning yangi shakllanayotgan tizimi bilan solishtiriladi. Tadqiqot natijasida konstitutsiyaviy va qonuniy e'tirof zarur, ammo yetarli emasligi asoslanadi hamda O'zbekiston qonunchiligini takomillashtirishga qaratilgan besh aniq taklif ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar. Nogironligi bo'lgan bolalar, inklyuziv ta'lim, ta'lim olish huquqi, Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi konvensiyaning 24-moddasi, 4-son Umumiy izoh, asosli moslashtirish, segregatsiya, AESH yordamchilar, integratsiya, inklyuziya.

KIRISH

Ta'lim olish huquqi inson huquqlari tizimidagi asosiy ijtimoiy huquqlardan biri bo'lib, u nafaqat bilim olish imkoniyatini, balki shaxsning jamiyatga to'laqonli qo'shilishi va kelajakdagi mustaqil hayotining poydevorini ta'minlaydi. Nogironligi bo'lgan bolalar uchun esa masalaning markazida shunchaki ta'limga kirish emas, balki ta'lim qayerda va qanday tashkil etilishi turadi: bola tengdoshlaridan ajratilgan maxsus muassasada o'qitiladimi yoki zarur qo'llab-quvvatlash bilan oddiy maktabda, boshqa bolalar qatorida ta'lim oladimi. Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi konvensiya (CRPD) ushbu savolga aniq javob berib, ta'lim sohasidagi paradigmani tubdan o'zgartirdi.¹

Konvensiyaning 24-moddasi va uni sharhlovchi Nogironlar huquqlari bo'yicha qo'mitaning 4-son Umumiy izohi inklyuziv ta'limni nogironligi bo'lgan har bir bolaning huquqi sifatida belgilaydi va ularni umumiy ta'lim tizimidan chetlashtirish yoki ajratishni kamsitish deb baholaydi.² Nogironlikning bunday inson huquqlari modeli, an'anaviy tibbiy va xayriya yondashuvidan voz kechib, e'tiborni bolaning

¹Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi konvensiya (qabul qilingan 13 dekabr 2006, kuchga kirgan 3 may 2008) 2515 UNTS 3, 24-modda.

²Nogironlar huquqlari bo'yicha qo'mita, 4-son Umumiy izoh (2016): inklyuziv ta'lim olish huquqi (24-modda), UN Doc CRPD/C/GC/4, 26 avgust 2016.



«nuqsoni»dan jamiyat va maktab yaratgan to‘siqlarga ko‘chiradi.³ Fransiya ham, O‘zbekiston ham Konvensiya ishtirokchisi bo‘lib, 24-modda ikki tizimni baholash uchun umumiy me‘yoriy mezon — *tertium comparationis* vazifasini bajaradi.

Mavzuning dolzarbligi ikki jihatdan kelib chiqadi. Birinchidan, global miqyosda nogironligi bo‘lgan ko‘plab bolalar hanuzgacha sifatli ta‘limdan chetda qolmoqda yoki ajratilgan, past sifatli sharoitlarda o‘qimoqda.⁴ Ikkinchidan, Fransiya «inklyuziv maktab» (*école inclusive*) tizimini deyarli yigirma yildan beri rivojlantirib kelayotgan bo‘lsa-da, uning tajribasi ham yutuqlar, ham hal etilmagan muammolar nuqtai nazaridan ibratlidir; O‘zbekistonda esa inklyuziv ta‘lim 2023-yilgi Konstitutsiyada mustahkamlangani holda amalda endigina shakllanmoqda.

Tadqiqotning maqsadi — nogironligi bo‘lgan bolalarning inklyuziv ta‘lim huquqini ta‘minlashda Fransiya va O‘zbekiston tajribasini CRPD standarti asosida qiyosiy-huquqiy jihatdan tahlil qilish va shu asosda O‘zbekiston uchun amaliy takliflar ishlab chiqishdir. Tadqiqotning ishchi farazi quyidagicha: inklyuziv ta‘limni konstitutsiyaviy va qonuniy darajada e‘tirof etish zarur, biroq yetarli shart emas; haqiqiy inklyuziya uchun barqaror moliyalashtirish, AESH kabi qo‘llab-quvvatlovchi xodimlar instituti, erta aniqlash va aralashuv xizmatlari, o‘qituvchilar salohiyati hamda eng muhimi “integratsiya”dan haqiqiy “inklyuziya”ga o‘tish talab etiladi.

METODLAR

Tadqiqot qiyosiy-huquqiy (komparativ) metodologiyaga asoslanadi. Asosiy usul — funksional taqqoslash bo‘lib, unga ko‘ra ikki tizim normalari rasmiy nomi bo‘yicha emas, balki ular bajaradigan ijtimoiy funktsiya (nogironligi bo‘lgan bolaning oddiy maktabda sifatli ta‘lim olishini ta‘minlash) va uning samaradorligi bo‘yicha solishtiriladi. Bundan tashqari, normativ-dogmatik tahlil (huquqiy hujjatlarni sharhlash) va statistik-tahliliy usul (rasmiy ma‘lumotlarni izohlash) qo‘llanildi. Tadqiqotning manbaviy bazasini uch guruh tashkil etadi. Birinchidan, xalqaro standartni belgilovchi hujjatlar: CRPDning 24-moddasi, 4-son Umumiy izoh hamda Qo‘mitaning Fransiya yuzasidan yakuniy mulohazalari. Ikkinchidan, Fransiyaning normativ hujjatlari (2005 va 2019-yilgi qonunlar, ta‘lim kodeksi) va rasmiy statistik manbalari (Ta‘lim vazirligining DEPP boshqarmasi ma‘lumotlari, Hisob palatasi hisoboti, vazirlik portal). Uchinchidan, O‘zbekistonning normativ hujjatlari (Konstitutsiya, “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi va “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonunlar, Prezident hamda Vazirlar Mahkamasi qarorlari) va UNICEF

³Tushuncha sifatida qarang: T Degener, ‘Disability in a Human Rights Context’ (2016) 5(3) Laws 35.

⁴World Health Organization and World Bank, World Report on Disability (WHO 2011); shuningdek qarang: 4-son Umumiy izoh (n 2).



tahlili. Taqqoslashning umumiy mezoni (*tertium comparationis*) sifatida CRPDning 24-moddasi va 4-son Umumiy izohda belgilangan inklyuziv ta'lim standarti olindi. Tadqiqotning chegaralarini e'tirof etish ilmiy halollik talabidir: ish asosan normativ manbalar va ikkilamchi rasmiy statistikaga tayanadi; dala tadqiqoti (so'rov, intervyu) o'tkazilmagan, geografik jihatdan tahlil ikki davlat bilan cheklangan. Keltirilgan statistik ko'rsatkichlar tegishli rasmiy manbalardagi eng so'nggi ma'lumotlarga asoslanadi.

NATIJALAR

3.1. Inklyuziv ta'limning xalqaro-huquqiy standarti

Inklyuziv ta'lim g'oyasi xalqaro hujjatlarda bosqichma-bosqich shakllangan: 1994-yilgi Salamanka deklaratsiyasi maxsus ta'lim ehtiyojli bolalar uchun oddiy maktablarni asosiy yo'nalish sifatida e'tirof etgan bo'lsa,⁵ CRPD bu g'oyani birinchi marta yuridik majburiy normaga aylantirdi. Konvensiyaning 24-moddasiga ko'ra davlatlar barcha bosqichlarda inklyuziv ta'lim tizimini ta'minlashi, nogironligi bo'lgan shaxslarning o'zlari yashayotgan jamoada boshqalar bilan teng asosda sifatli va bepul boshlang'ich hamda o'rta ta'lim olishini kafolatlashi, individual ehtiyojga asosli moslashtirishni va umumiy ta'lim tizimi doirasida zarur qo'llab-quvvatlashni ta'minlashi shart.⁶ 4-son Umumiy izoh inklyuziv ta'lim mazmunini aniqlashtirib, to'rt tushunchani — chetlashtirish (*exclusion*), segregatsiya, integratsiya va inklyuziyani — bir-biridan farqlaydi. Izohga ko'ra integratsiya, ya'ni nogironligi bo'lgan bolani mavjud tizim talablariga moslashishini kutgan holda oddiy maktabga «joylashtirish», inklyuziya bilan bir xil emas; bolani oddiy sinfga qo'yish, ammo o'quv dasturi, o'qitish usullari va muhitni o'zgartirmaslik haqiqiy inklyuziya hisoblanmaydi.⁷ Qo'mita, shuningdek, mainstream va ajratilgan (segregatsiyalangan) ikki parallel ta'lim tizimini bir vaqtda saqlash 24-moddaga muvofiq emasligini hamda asosli moslashtirishni rad etish kamsitish ekanligini ta'kidlaydi.⁸ Shu bilan birga, inklyuziv ta'limning ayrim minimal yadro elementlari (masalan, kamsitmaslik) darhol, qolgan qismi esa mavjud resurslar doirasida bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim.

3.2. Fransiya tajribasi: «inklyuziv maktab»

Fransiyada inklyuziv ta'limning huquqiy asosi 2005-yil 11-fevraldagi qonun bilan qo'yilgan: ushbu qonun nogironligi bo'lgan har bir bolaga yashash joyiga eng yaqin oddiy maktabga «tayanch maktab»ga (*école de référence*) yozilish huquqini

⁵UNESCO, The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education (UNESCO 1994).

⁶CRPD (n 1), 24-modda.

⁷4-son Umumiy izoh (n 2); inklyuziya tizimning o'zini o'zgartirishni talab qiladi, integratsiya esa bolani mavjud tizimga moslashtiradi.

⁸4-son Umumiy izoh (n 2), 39-band — ikki parallel tizimni saqlash Konvensiyaga zid.



kafolatlanadi.⁹ Bu tamoyillar Ta'lim kodeksida mustahkamlangan bo'lib, davlat ta'lim xizmati barcha bolalarning hech bir istisnosiz inklyuziv ta'lim olishini ta'minlashi belgilangan.¹⁰ 2019-yil 26-iyuldagi qonun esa «inklyuziv maktabning davlat xizmati»ni (service public de l'école inclusive) rasman tashkil etib, tizimni yanada institutsionallashtirdi.¹¹ Tizim bir necha institut orqali ishlaydi: departament darajasidagi yagona oyna — nogironligi bo'lgan shaxslar uyi (MDPH) — bolaning ehtiyojlarini baholab, individual maktab ta'limi rejasini (projet personnalisé de scolarisation, PPS) tuzadi; nogironligi bo'lgan o'quvchining yordamchilari (AESH) bolaga sinfda hamrohlik qiladi; murakkabroq holatlarda bola umumiy maktab tarkibidagi maxsus inklyuziya bo'linmasi (ULIS) yordamida o'qitiladi.¹² Bu choralarning miqyosi katta: 2024-yilda nogironligi bo'lgan o'quvchilarning soni oddiy ta'limda qariyb 563 mingga yetib (barcha o'quvchilarning ~4,7 foizi), 2006-yilga nisbatan deyarli uch baravar oshdi; oddiy muhitda ta'lim qamrovi 2006-yildagi 67 foizdan 2024-yilda 86,4 foizga ko'tarildi.¹³ AESH yordamchilari soni 140 mingga, ULIS bo'linmalari esa 11 mingga yaqinlashdi, bu yo'nalishga ajratilgan byudjet bir necha milliard yevroni tashkil etadi.¹⁴ Shunga qaramay, Fransiya tizimi muammosiz emas, va aynan uning kamchiliklari ibratlidir. Fransiya Hisob palatasi 2024-yilgi hisobotida miqdoriy yutuqni («son jihatdan muvaffaqiyat») tan olgan holda, o'quvchilarning real o'qishdagi muvaffaqiyati hamda ijtimoiy va kasbiy integratsiyasi borasida jiddiy ehtiyotkorlik bildirgan; oilalar uchun maktabga joylashtirish ko'pincha «to'siqlar poygasi»ga (parcours du combattant) aylanishi, hujjatlarni ko'rib chiqish muddati o'rtacha uch yarim oydan besh oygacha cho'zilishi qayd etilgan.¹⁵ Bundan tashqari, Nogironlar huquqlari bo'yicha qo'mita 2021-yilda Fransiya yuzasidan yakuniy mulohazalarida nogironligi bo'lgan bolalarning katta qismi hamon ajratilgan sharoitlarda — tibbiy-ijtimoiy internat muassasalarida yoki oddiy maktablar tarkibidagi alohida sinflarda — o'qitilayotganidan va bu stigma hamda chetlashtirishni davom ettirayotganidan xavotir bildirgan.¹⁶

3.3. O'zbekiston tajribasi: yangi shakllanayotgan tizim

O'zbekiston so'nggi yillarda nogironlik siyosatini yangi huquqiy zaminga ko'chirdi.

⁹Loi n° 2005-102 du 11 février 2005 pour l'égalité des droits et des chances, la participation et la citoyenneté des personnes handicapées (Fr).

¹⁰Code de l'éducation (Fr), arts L 111-1 va L 112-1.

¹¹Loi n° 2019-791 du 26 juillet 2019 pour une école de la confiance (Fr).

¹²Ministère chargé des personnes handicapées, 'Ecole inclusive' (handicap.gouv.fr), so'nggi tashrif 2026-yil iyun.

¹³A Weber, 'Évolution de la scolarité en milieu ordinaire des élèves en situation de handicap entre 2006 et 2024' (DEPP, Note d'Information n° 25-63, 2025).

¹⁴Ministère chargé des personnes handicapées (n 12) — AESH va ULIS ko'rsatkichlari hamda moliyalashtirish.

¹⁵Cour des comptes, L'inclusion scolaire des élèves en situation de handicap (rapport, 2024-yil sentyabr).

¹⁶Nogironlar huquqlari bo'yicha qo'mita, Fransiyaning dastlabki ma'ruzasi yuzasidan yakuniy mulohazalar (2021), UN Doc CRPD/C/FRA/CO/1, 50–51-bandlar.



2023-yil 30-aprelda referendumda qabul qilingan Konstitutsiyaning 50-moddasi ta'lim tashkilotlarida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim va tarbiya ta'minlanishini bevosita kafolatlatadi — bu inklyuziv ta'limning konstitutsiyaviy darajada mustahkamlanishidir.¹⁷ 57-modda esa davlat nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim olishiga ko'maklashishini belgilaydi.¹⁸ Konstitutsiyaviy zamin qonun darajasida to'ldirilgan: 2020-yilda qabul qilingan «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi qonun «inklyuziv ta'lim» tushunchasini hamda «nogironlik belgisiga ko'ra kamsitish» kategoriyasini huquqiy muomalaga kiritdi,¹⁹ «Ta'lim to'g'risida»gi qonun esa inklyuziv ta'limni umumiy ta'lim tizimining qismi sifatida belgiladi.²⁰

Amaliy mexanizmlar qonunosti hujjatlari bilan tartibga solingan. Prezidentning 2020-yil 13-oktyabrdagi PQ-4860-son qarori 2020–2025-yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini, «yo'l xaritasi»ni va maqsadli ko'rsatkichlarni tasdiqladi, individual o'quv dasturlari hamda tyutorlar (yordamchi pedagoglar) institutini joriy etdi.²¹ Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrdagi 638-son qarori inklyuziv ta'limga jalb etiladigan bolalar toifalari va tartibini belgilab, bir inklyuziv sinfda nogironligi bo'lgan bolalar soni 3 nafardan, sinfdagi umumiy o'quvchilar soni esa 30 nafardan oshmasligini, korreksion sinfda esa bir xil turdagi nogironlikka ega 8–10 nafar bola maxsus defektolog-pedagog rahbarligida o'qitilishini nazarda tutdi.²² Bola psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya xulosasi va ota-onaning roziligi asosida tegishli ta'lim shakliga yo'naltiriladi; 2024-yil 25-yanvardagi 46-son qaror ushbu tizimni va rehabilitatsiya choralari yanada takomillashtirdi.²³

Biroq amaliyot hali boshlang'ich bosqichda. 2023–2024-o'quv yilida sinov tariqasida atigi 415 ta umumta'lim maktabida inklyuziv va boshlang'ich korreksion sinflar tashkil etilib, ularga jami 736 nafar alohida ehtiyojli o'quvchi jalb qilingan — bu mamlakatdagi nogironligi bo'lgan bolalar soniga nisbatan juda kichik ko'rsatkichdir.²⁴ UNICEFning 2024-yilgi tahliliga ko'ra, nogironligi bo'lgan bolalarning qariyb 79 foizi hamon internat muassasalarida qolmoqda; haqiqiy inklyuziv amaliyotni joriy etishda

¹⁷O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (2023-yil 30-aprel referendumida qabul qilingan), 50-modda; qarang: lex.uz/docs/-6445145.

¹⁸O'zbekiston Konstitutsiyasi (n 17), 57-modda.

¹⁹«Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, O'RQ-641-son (2020-yil 15-oktyabr).

²⁰«Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, O'RQ-637-son (2020-yil 23-sentyabr).

²¹O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, PQ-4860-son (2020-yil 13-oktyabr) — 2020–2025-yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi.

²²O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 638-son (2021-yil 12-oktyabr).

²³O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 46-son (2024-yil 25-yanvar).

²⁴«Nogironligi bo'lgan bolalar inklyuziv ta'limga qanday jalb qilinadi?» (HuquqPlus.uz, 2024) — 2023–2024-o'quv yili bo'yicha ma'lumotlar.



infratuzilma, o'quv materiallari va o'qituvchilar salohiyati bilan bog'liq qiyinchiliklar mavjud, erta aniqlash va aralashuv xizmatlari tizimi esa shakllanmagan; qiz bolalarning ta'limga qamrovi o'g'il bolalarnikidan sezilarli past.²⁵

Muhokama

Ikki tizimni CRPDning 24-moddasi va 4-son Umumiy izoh mezoniga solishtirganda manzara aniq namoyon bo'ladi. Fransiya bir qator jihatlar bo'yicha ancha ilgari ketgan: «tayanch maktab» qoidasi tufayli oddiy maktab — istisno emas, balki asosiy qoida; individual maktab ta'limi rejasi (PPS), AESH yordamchilari va maxsus moliyalashtirish mexanizmi tizimga barqarorlik beradi; oddiy muhitda ta'lim qamrovi 86 foizdan oshgan. Bu — inklyuziv ta'limning miqdoriy ko'lami bo'yicha jiddiy yutuq. Shunday bo'lsa-da, Fransiya tajribasi muhim ogohlantiruvchi saboqni ham beradi: hatto rivojlangan tizim ham «joylashtirish/integratsiya»dan haqiqiy «inklyuziya»ga o'tishda qiynalmoqda. Hisob palatasi miqdoriy o'sish sifat bilan har doim ham qo'shila olmayotganini, AESH yordamiga haddan tashqari tayanish tizimli o'zgarish o'rnini bosa olmasligini ko'rsatdi; Qo'mita esa ajratilgan muassasalar va alohida sinflar saqlanib qolayotganini tanqid qildi.²⁶ Boshqacha aytganda, oddiy maktabga rasman yozilishning o'zi — agar o'quv dasturi, o'qitish usuli va muhit o'zgarmasa — Umumiy izoh ma'nosida inklyuziya bo'lmaydi.

O'zbekiston, aksincha, kuchli huquqiy poydevorga ega: inklyuziv ta'limning Konstitutsiya darajasida, nomma-nom mustahkamlanishi hatto Fransiyadagidan ham aniqroq matniy kafolatdir. Biroq hal qiluvchi sinov bu normalarni amaliyotga aylantirishda, va bu yerda uchta tizimli bo'shliq ko'rinadi. Birinchidan, model hamon ajratilgan «korreksion sinflar» va bolalarni toifalarga ajratishga tayanadi; bitta sinfga 3 nafar bola cheklovi va komissiya orqali yo'naltirish ko'proq integratsiya mantig'iga mos keladi — bu esa Umumiy izoh ogohlantirgan «tizimni o'zgartirmasdan joylashtirish» xavfini yuzaga keltiradi.²⁷ Ikkinchidan, bolalarning katta qismi hamon internat muassasalarida saqlanmoqda, bu esa Konvensiyaning jamiyatga qo'shilish va deinstitutionalizatsiya ruhiga ziddir. Uchinchidan, tizimni harakatga keltiruvchi vositalar — AESH kabi qo'llab-quvvatlovchi xodimlar korpusi, majburiy individual ta'lim rejasi, asosli moslashtirishni rad etishni kamsitish deb belgilovchi norma, o'qituvchilar salohiyati, erta aniqlash va ishonchli statistika — hali yetarli darajada shakllanmagan.

Bu tahlildan ikki yo'nalishli xulosa kelib chiqadi. Bir tomondan, O'zbekiston Fransiya

²⁵UNICEF, O'zbekistonda bolalar va o'smirlar holatining tahlili (UNICEF 2024); mamlakatda nogironligi bo'lgan shaxslar aholining qariyb 2,7 foizini tashkil etadi.

²⁶Cour des comptes (n 15); 4-son Umumiy izoh (n 2), 39-band.

²⁷4-son Umumiy izoh (n 2); CRPD (n 1), 24-modda.



institutlarining shaklini emas, balki ular bajaradigan funksiyalarni — «tayanch maktab» qoidasi, individual ta'lim rejasi, qo'llab-quvvatlovchi xodimlar, barqaror moliyalashtirish, o'qituvchilarni tayyorlash va erta aralashuv — o'z milliy konteksti va resurslariga moslab tatbiq etishi maqsadga muvofiqdir. Boshqa tomondan, Fransiyaning kamchiligi ham saboq beradi: O'zbekiston «miqdoriy muvaffaqiyat, ammo sifat bo'shlig'i» tuzog'iga tushmaslik uchun, oddiygina qamrovni oshirishga emas, balki ta'lim sifati, o'qituvchilar salohiyati va tizimning haqiqiy o'zgarishiga sarmoya kiritishi zarur. Inklyuziv tizim qisqa muddatda qo'shimcha xarajat talab qilsada, uzoq muddatda bir nechta parallel tizimni saqlashdan ko'ra iqtisodiy jihatdan samaraliroq ekanligi e'tirof etiladi.²⁸

XULOSA

Fransiya va O'zbekiston tajribasining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, nogironligi bo'lgan bolalarning inklyuziv ta'lim huquqini ta'minlashda konstitutsiyaviy va qonuniy e'tirof zaruriy, ammo yetarli shart emas. Fransiya misoli — rivojlangan huquqiy baza va keng ko'lamli amaliyotga qaramay segregatsiyaning saqlanib qolishi va sifat muammosi — e'tirofni amaliy, sifatli inklyuziyaga aylantirish hal qiluvchi bosqich ekanligini tasdiqlaydi. O'zbekistonning kuchli konstitutsiyaviy zamini esa, agar quyidagi tizimli bo'shliqlar to'ldirilsa, jiddiy imkoniyat yaratadi. Shu asosda beshta o'zaro bog'liq taklif ilgari suriladi.

- I. **«Tayanch maktab» qoidasini asosiy norma sifatida belgilash.** Nogironligi bo'lgan bola, qoida tariqasida, yashash joyiga eng yaqin oddiy maktabga qabul qilinishi, ajratilgan yoki korreksion shaklga yo'naltirish esa faqat istisno, muddatli va muntazam qayta ko'rib chiqiladigan chora bo'lishi kerak; alohida korreksion sinflarga tayanish bosqichma-bosqich haqiqiy inklyuziya foydasiga kamaytirilishi lozim.
- II. **Qo'llab-quvvatlovchi xodimlar va individual ta'lim rejasini joriy etish.** Fransiyaning AESH yordamchilari namunasida qo'llab-quvvatlovchi pedagogik xodimlar korpusini shakllantirish, har bir bola uchun individual ta'lim rejasini majburiy huquq sifatida belgilash hamda ta'limda asosli moslashtirishni va uni asossiz rad etishni kamsitish deb qonunchilikda mustahkamlash zarur.
- III. **Deinstitutsionalizatsiya va erta aralashuv.** Internat muassasalaridan oilaviy va jamoa asosidagi inklyuziv ta'limga bosqichma-bosqich o'tish, oilani qo'llab-quvvatlash hamda nogironlikni erta aniqlash va erta aralashuv xizmatlari tizimini yaratish lozim.

²⁸Inklyuziv tizimning uzoq muddatli samaradorligi haqida qarang: UNICEF (n 25); shuningdek 4-son Umumiy izoh (n 2).



IV. O'qituvchilar salohiyati va qulay muhitga sarmoya. O'qituvchilar va yordamchi xodimlarni inklyuziv pedagogika bo'yicha tayyorlash hamda malakasini oshirish, maktab binolari va o'quv materiallarining qulayligini ta'minlash zarur; Fransiyaning «miqdoriy o'sish — sifat bo'shlig'i» sabog'idan kelib chiqib, sifat ustuvor qilinishi kerak.

V. Ishonchli statistika va monitoring tizimini barpo etish. Nogironligi bo'lgan bolalarning ta'lim qamrovi, ko'rsatilayotgan qo'llab-quvvatlash va natijalari bo'yicha ajratilgan (dezagregatsiyalangan) ma'lumotlarni muntazam to'plash hamda — CRPDning «Biz haqimizda — bizziz emas» tamoyiliga muvofiq — nogironligi bo'lgan shaxslar tashkilotlari ishtirokida monitoring yo'lga qo'yilishi lozim.

Biroq, nogironligi bo'lgan bolaning inklyuziv ta'lim olish huquqi — bu faqat alohida imtiyoz emas, balki ta'lim tizimining barcha bolalar uchun ochiq va moslashuvchan bo'lishini talab qiluvchi tenglik tamoyilining sinovidir. O'zbekiston oldidagi asosiy vazifa — Konstitutsiyada e'lon qilingan inklyuziv ta'lim kafolatini har bir bola uchun real, kundalik hayotda his etiladigan huquqqa aylantirishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

I. *Xalqaro hujjatlar va BMT manbalari*

1. Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi konvensiya (qabul qilingan 13 dekabr 2006, kuchga kirgan 3 may 2008) 2515 UNTS 3.
2. Nogironlar huquqlari bo'yicha qo'mita, 4-son Umumiy izoh (2016): inklyuziv ta'lim olish huquqi (24-modda), UN Doc CRPD/C/GC/4.
3. Nogironlar huquqlari bo'yicha qo'mita, Fransiyaning dastlabki ma'ruzasi yuzasidan yakuniy mulohazalar (2021), UN Doc CRPD/C/FRA/CO/1.
4. UNESCO, The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education (UNESCO 1994).

II. *Fransiya qonunchiligi va rasmiy manbalari*

1. Code de l'éducation (Fr).
2. Loi n° 2005-102 du 11 février 2005 pour l'égalité des droits et des chances, la participation et la citoyenneté des personnes handicapées (Fr).
3. Loi n° 2019-791 du 26 juillet 2019 pour une école de la confiance (Fr).
4. Cour des comptes, L'inclusion scolaire des élèves en situation de handicap (rapport, septembre 2024).
5. Ministère chargé des personnes handicapées, 'École inclusive' (handicap.gouv.fr) so'nggi tashrif 2026-yil iyun.
6. A Weber, 'Évolution de la scolarité en milieu ordinaire des élèves en situation de handicap entre 2006 et 2024' (DEPP, Note d'Information n° 25-63, 2025).



III. *O‘zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari*

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (2023-yil 30-aprelda referendumda qabul qilingan)
2. “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, O‘RQ-641-son (2020-yil 15-oktyabr).
3. “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, O‘RQ-637-son (2020-yil 23-sentyabr).
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori, PQ-4860-son (2020-yil 13-oktyabr).
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 638-son (2021-yil 12-oktyabr).
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 46-son (2024-yil 25-yanvar).

IV. *Hisobotlar va ilmiy manbalar*

1. UNICEF, O‘zbekistonda bolalar va o‘smirlar holatining tahlili (UNICEF 2024).
2. World Health Organization and World Bank, World Report on Disability (WHO 2011).
3. Degener T, ‘Disability in a Human Rights Context’ (2016) 5(3) Laws 35.
4. “Nogironligi bo‘lgan bolalar inklyuziv ta’limga qanday jalb qilinadi?” (HuquqPlus.uz, 2024).